

SHAUDER JÓZSEF

A KASSAI „ÉRZELMEK ISKOLÁ”-JA

(Adalék egy literátori magatartás történetéhez.)

Kazinczy Ferenc 1785 elejétől 91 tavaszáig Kassán állandó lakást tartott fenn.

Szerelméről Súsie iránt először Lászlónak, szlavóniai kvártélyokban fekvő katonai öccsének leveleiből értesülünk. A bátyjával s majd bátyja társaságával is bizalmas lábon álló, olvasgató, szellemes és csélcsp, néha igen szabadszájú fiatalember mondja el a legtöbbet e legkorábbi időszak szerelmi ügyeiről. Minden egyes adatról érdekesebb azonban a kassai szalonok, az ottani hölgytársaság utáni vágyakozása, mely így az egyes adatokra is áthárít valamit a légkörből, melyben Kazinczy Ferenc Kassán szerelmeskedett.

Abból, hogy a „Mária képe” néven emlegetett (akkor 18 éves) Kácsándy Zsuzsannához László először egy 1785. jan. 20-i levelében kíván szerencsét Ferencnek (következő levelére e társasági álnévhez maga Ferenc jegyzi oda, hogy Kácsándy Susiról van szó,) bizvást arra következtethetünk, hogy a megismerkedés 1784-re esett. Előbbre tehát, mint a találkozás Radvánszky Terézszel, 1785 júniusában. 1785—86-tól tehát már biztosan fennállott az az egyértelművé és határozottá tisztulni nem akaró érzelmi viszony, mely Kazinczy Ferencet 4—5 éven át öt nőhöz köti szinte egyszerre ; úgy legalább soha sincs, hogy ne két (vagy három) nőbe lenne szerelmes egyidejűleg. Ostoba volna, a szokványos leegyszerűsítésnek engedő, a kérdés, szeretett-e K. Ferenc egyáltalán. Bizonyos, hogy a szenvedélyes szerelemhez szükséges határtalan odaadó képesség teljesen hiányzott belőle ; de sem a szerelem, sem a szenvedély nem maradt ki e leízonokból, ha eltekintünk attól, hogy a közönség csak a kirobbanó, romboló és gyilkos szenvedélyeket tartja számon.

Ezt az ambiguitással teli, személyről személyre áthullámzó, visszatérő, központját meglelni nem tudó szerelmi érzést Kazinczy természetének és kialakulóban levő hivatásának egy oly társas körrel való összetalálkozása, s mély összekapcsolódása tartja fenn, amely még a távol élő, tehát kültagnak is alig vehető s egészen más természetű Kazinczy Lászlóra sem marad komoly hatás nélkül.

László vágyakozása — előbb — a bátyja leveleiből (melyek sajnos nem maradtak ránk) megismert szalonélet s hölgyek után, majd hogy személyesen is kiélvezte e kassai szalonélet szépségét, alámerülése az érzélgősség vizenyőjébe : meggyőző bizonyítéka e kassai kör erős kisugárzó, magához vonó, alakító hatásának. Az érzélgősség persze nem onnan ered : a finom szalonélet levegőjét a török gránic vadonjában visszaáhitó katona túlszigázza azt a keveset, ami szentimentális emléket elhozott onnan, s érzelemhiányának pótlására is, meg hogy tehetsége szerinti (s szubjektíve bizonyára az ottanihoz hasonlóan érzett) feltárulkozással bizonygassa odatartozását — romantisch és zárt akar lenni. Nem az első eset nyers természetű keménykötésű, hivatásos katonánál az ilyesféle érzélgős öncsalás. Mondani se kell, hogy László és Ferenc levélváltásában Ferenc, ez a puhának tetsző civil, ír józanul s hidegen (panaszodik is rá László), László pedig, a keménykötésű hadnagy érzelem holdvilágosan.

De ez természetesen csak az után kezdődik önála, hogy ő is megismerkedett Ferenc körével. Addig, 1782-től 84-ig, nyoma sincs leveleiben szentimentalizmusnak. Inkább az előmenetelről, katonai dolgokról s a nőzésről írdogál, jókedvűen, nyersen, trágárul. 1784 végén még Ovidius legpajkosabb szerelmes részleteinek fordítgatásával szórakozik (1. levele 1785. dec. 10.). De hírt szerezve Therézről és Susiról, 1785 dec. 7-én már Gradiskáról tisztelőik sorába ajánlkozik, s már-már átterjed őrá is a vágyakozás a *barátság* után, melyről kedvesen ír, trágár kifejezéseinek tözsomszédságában. „Ilyen közönséges napokon inkább szoktatók a barátságunk édességét érezni, ez volt az oka, hogy szerencsédnek messziről örvendeztem, a magamén szánakoztam” — írja 1785 legvégén, elítélve azokat, akik a magánosságban keresik a boldogságot, mert bizony „homo est animal sociale”: keressék abban a boldogságot az emberek, „amelyben bizonyosan meg is találják, das ist in einer kleinen gut geschlossenen Compagnie” — s ebből az érzelméből mindjárt át tud váltani, ugyane levélben, a reálisabbra, az ifjú nimfák ígérte gyönyörűsége Jeszenovác piacán, „akik közt vagy hattal bizvást et cum gustu lehetne Venusnak áldozni”. Ovidiusi, popei, vagy egyéb olvasmányait, „gewidmet der Freundschaft” (86. máj. 23.), ne véljük menekülésnek a katonaságtól — ahol különben, pénzzavarait nem számítva, jól érzi magát — csak éppen áttemelik abba a szférába, melynek élvezetére Kassán, Ferenc barátnőinek körében vágyik. „Bárcsak már Kassán volnék” — ismételteti 86 tavaszán, júl. 29-én meg ezt írja: „Tölletek való elválásom milyen Schwermuthba ejthetett: azt magad elgondolhatod”, s Resselarén, „valósággal romantisch” vidéken, aug. 24-én is arra emlékezik, hogy sírva vett búcsút tőlük, hogy nem felejtí Susi kérdését, szép vidéken szolgál-e ő, leírja a pisztráng-fogás gyönyöreit, s üdvözli barátait; „csókold helyettem a kassaiakat, csókold Theréz, Susit, Jeanettet, mond meg nekik, hogy az erdők és hegyek közt sokszor töltöttem velek időmet”. László életénél, foglalkozásánál fogva nem lehet érzelmes ember — ilyesmi a természetétől is idegen — s mégis 1786 szept. 5-i levelében valóságos holdfény-érzelmességben tobzódik: „a hold... örült ennek sok utazó, sok szerelmeseknek könyvei edesebben csorogtak, az éneklőknek énekei jobban hangzottak, az elme világosabb volt ennek világánál, az érzékenység érzékenyebb. Olyan volt ez, mint a mi kedves Therézünk Vendégfogadója. Emlegette ő ennek világánál a Mária képével” (vagyis Kácsándy Zsuzsannával) „Hand in Hand az ő B. Ferencét, emlegetett talám téged is, emlegetett talám engem is. Emlegeted te őket, emlékeztél rólam is. Emlegetelek én mindnyájatokat...”. „Nem a paszomántot — a tiveletek való barátságos élest, ezt és csak ezt egyedül várom én”. Hallert, Klopstockot, Stolberget, Wielandot szerezve be reménykedik, hogy „akik egymást annyira szeretik, azok egymást ölelhessék is”.

László levelei 88-ig több ízben egyszerre trágárak és érzékenyek, katonasak és szentimentálisok. Ferenc nem epedett úgy egy ilyenfajta gyöngédség után, mint káromkodós, nyers katona-öccse. 1787 március 8-án ez meg is feddi bátyját. Másfél hónap óta nem kap leveleket, „számkivetés”-ben, „barátaitól elhagyatva” — figyeljük meg, hogyan stilizálja át Kazinczy László a divatérzelmesség szerint az ő különben rendes, normális katonaéletét — „In dem elenden Leben kann man auf nichts eine sichere Rechnung machen, es ist alles ein Schein, eine Eitelkeit, ein Nichts. Örömmel bontottam fel ma vett leveledet, minden érzékenységeim új erőt vettek levelednek olvasására. De mit találtam másfél hólnapi hallgatásod után benne? Ein sehr kalt-blütiger Brief — es mangelt stark an deiner sonst so sehr sichtbaren Zärtlichkeit... in der That das ist ein kalter Brief...”. Egyszóval: László hadnagy nyakig úszik a legdivatosabb érzelmességben. — „Májusba hozzátok szándékozom, előre érzem azt a gyönyörűséget, amely még oly távol van, csak ez, ez egyedül tartja még bennem a párat” — veti idézett levele végére, máskor pedig csak sóhajtt egyet: „O Sehnsucht zärtlicher Seelen” (87. ápr. 3.).

Ez a szokatlan, néha émelyítő hangnem — mert „a romantisch akarnék írni” (1787 szept. 4.), a sírva áldása istennek az érzett boldogságért elkeveredik a huszonnégylövetű puskák, katonai akciók leírásának és a pénzkéréseknek ridegségével — 1788-cal szerencsésen

szűnni kezd. 1786 június—júliusában töltött néhány hetet Kassán, akkor került be Ferenc baráti körébe, ami valósággal rabulejtette, ezért 86 júliusától kevés levele van, amelyben ne érzelegne, visszaemlékezve. 87 májusának végén újból meglátogatta a kassaiakat. 87 végével azonban megszakad ez az érzelmi kapocs. „Endlich scheinen die Zeiten sich zu nähern, in welchen ein Kriegermann seine eigentlich Rechtschaffenheit an Tage legen kann” — írja 87 szeptember 21-én, „der Krieg gegen den Türken ist declarirt, und nun ist alles in Bewegung”. A szabadcsapat szervezésének gondja, az állandó harci készenlét vagy a csatározások máris a „legszentebb csókkal” való búcsúzásig (88. III. 14.) vagy a Pollux szimbolikus névalírásig (88. nov. 7.) szorítják le érzelmességét, de ennek nemcsak a hadi mozgolódás vet véget, hanem főképp a Kassáról jövő emlékeztető levelek kimaradása, így hírei egyre ritkulóbbak a baráti körről; Ferenc különben is röviden szokott neki írni, mint már láttuk, s nagyrítván. Aztán meg: bajok is vannak e szép körben, Ferenc és barátnőinek harmonikus érzelmi viszonya megzavarodik. — Így szabadul fel László 89-re „érzékenységei” alól, melyekről többé nem ír, annál inkább kommentálgatja, némi kajánsággal, Ferenc érthetetlen szerelmi ügyeit, — ezeket Ferenc jellemének tükrében László ítéli is meg eddig talán a legtalálóbban. Persze csak az után, hogy már megszabadult hamis érzelmességétől.

Ha ily módon László érzelgősségét és mindemellett is őszinte ragaszkodását a barátokhoz két éven át a kassai szalon jellemző hatásaként, s annak bizonyítékaként foghatjuk fel, hogy volt légköre, kisugárzó ereje ennek a kis, de művelt, érzelmileg gazdag magyar szalonnak — mennyivel inkább lehetett hatása a benne töltött éveknél Ferencre, a kör legszerelmesebb férfitagjára? Itt gyökerezik egész életét végigkísérő szerelme Súsie, Kácsándy Zsuzsánna iránt és forró, de eszményi, érzelmes barátsága Radvánszky Therézzel, itt alakul ki majd mindig élet és irodalom határmesgyéjén lebegő, érzelmes literátori magatartása.

Kik e kör tagjai? A levelekben, a Pályám emlékezetében s egyébütt Kazinczy leggyakrabban három nevet fűz egy sorba, alá és fölérendelés nélkül: Theréz, Súsie, Polyxén nevét. Radvánszky Theréz és Polyxéna, valamint Kácsándy Zsuzsánna mellett azonban ott volt a ritkábban emlegetett, de ugyancsak szerelemmel tisztelt Kácsándy Theréz, Súsie testvérnénje is, aki 1786-ban ment nőül gr. Rédey Lajoshoz (s nyerte később temetési pompaként Csokonai búcsúztatóját). Ötödiknek Bárczay Ferenc hitvesét (?), Jennyt (vagy Jeanette-et) kell említenem.

Elsőnek Súsivel ismerkedett meg; azután 1785 júniusában Radvánszky Therézzel, Radvánszky Jánosnak, Barcsay Ábrahám bizalmas barátjának leányával, aki ekkor már másfél éve Szerencsy József felesége; 1785-ben s 86-ban e két nő közt osztotta meg szívét; de Kácsándy Teréz iránt sem maradt közömbös, ezt bizonyítja egyetlen fennmaradt s Súsiehez írt szerelmes tárgyú levele (87. szept. 3.). 1787-ben, 88-ban már gyötördik Súsie miatt, aki féktelenül csapodár, össze is vész vele; 1788-tól mint seb továbbra is — látni fogjuk, évtizedeken át — Súsie kínozza, vágyai most elsősorban Polyxéna felé irányulnak, akit 88 ápr. 17-én pillantott meg, s akit nemsokára elvenni is kész, noha 1790-ben Radvánszky Teréz megözvegyül, s így az ő keze is szabad lesz; egyidőben azonban Bárczay Ferenc, volt iskolatársa s bizalmas jóbarátja feleségével (?) is viszonyt sző, Jennyvel, s ezt a kapcsolatot már csak a *Stella* ajánlása miatt sem tekinthetjük ártatlannak; ugyanez időre esik egy bizonyos Júlia iránt feltehető vonzódása is, aki Radvánszkyéknál, Besztercebányán él, s akit Klanczay János, Kazinczy alá rendelt „iskola-vigyázó” „kerít” neki, benső embere lévén a Radvánszkyaknak (egy ízben pl. legelső helyen említi, Theréz és Polyxéna előtt, máskor meg részletezve is Júlia rajongását Kazinczy iránt); meg lehet, hogy e nőért is utazott fel Kazinczy 1789 végén Bécsbe. László levelei e bécsi úttal kapcsolatban s tovább is egy bizonyos Mimit emlegetnek. Váczy János csak a levelezés első kötetében tartja számon a Júlia-kalandot (576. l.), nagy monográfiájában már csak a Mimi név viselője után nyomoz. — Adatszerűen mindössze a Súsie, Radvánszky Teréz, Kácsándy Teréz, Radvánszky Polyxéna, valamint a közelebbről ismeretlen Jenny iránti szerelme bizo-

nyítható — 85 és 87 közt az első három iránt, míg 87 és 95 közt az utóbbi kettőért ég, de mélyen szívében hordva indulatait Súsie iránt, aki érzelmileg, erotikusan a legmélyebb hatást tette rá.

Ő maga sem tudott rendet teremteni érzelmei zűrzavarában, s ennek megfelelően híradásai is zavarosak erről, kevés az egykorú, elég sok, de retusált a későbbi. A tárgyi híradások elégtelenségét a versek ihletőinek álnevek alá rejtése még nagyobb homályba takarja. Toldytól Széchyig, Abafiig, Váczyig alig van megegyezés abban, kit is jelent Czidli, Bliдли és Czenczi, Mimi, Minnyi, Lili és Zelli. A filológiai nehézségeket súlyosbították az irodalomtörténések lélektani-erkölcsi elfogultságai: Széchy nem tudja felfogni, hogyan képes Kazinczy egyszerre kettőért érezni, kettőért álmodozni, ezért sorrendet alakít ki, de mivel a tények ellene mondanak, maga is ellentmondásba keveredik; Váczy János óvatosabb, ugyanakkor határozott véleményt sem nyilvánít, noha ő is megkísérli a szerelmi szálak kibogozását. Az ő megállapításai vehetők át, mint legszilárdabbak, ide is Súsieről, R. Teréztől, Polyxénáról.

Tovább kutatni, hogy a verseknek Mimi, Minnyi, Zelli nevein kik értendők, csak újabb adatok birtokában érdemes — az eddigiek legfeljebb valószínűsítik, hogy Mimi — Polyxéna (bár lehetne a Váczytól korábban gyanított Júlia is). — Czenczi biztosan Súsie, így *A tavaszhoz* c. 1784-i versében, melyre László 88 márc. 6-i és 14-i levele pontosan, idézve, utal, kérve, hogy írjon S-ről; visszatekintve pedig Ferencnek Cserei Miklóshoz 1812 jún. 24-én írt leveléből tudjuk, hogy 1788-ban Súsie „állhatatlansága a megőrülésig vitte”; Czenczi Flüchtigkeit-jét emlegeti László is 87-ben; hogy a Süsetől kapott seb elég mély, elárulja Kazinczy a Döméhez írt episztolában is (1790. jan. 1.), ahol Czenczi rabságában volt szenvedéseit a Bácsmegyeyéihez hasonlítja, de: önként örökre hordani akarja láncait, s még inkább e nem múlt érzelmét fejezi ki a *Minnyihez* szóló, 1790 végén, 91 lelegején készült dala (1. levelét Rádayhoz, 1791, márc. 13.), mely szerint bánata elmúlását Minnyi és Czenczi szíve birtoklásától reméli. E reményét ekkor már csak a távoli jövő teljesítheti be: Súsie 1790 végén gr. Gyulay Ferencné lett, s átköltözött Erdélybe. Hogy Czidli (Klopstock után) s Bliдли pedig Radvánszky Terézt, ill. Polyxénát jelenti, arra nem Váczy érve (az Orpheusban megj. fordítás: *Csidli*), hanem Kazinczynak 1799. jún. 16-i levele a döntő — itt ő maga nevezi így barátánőt.

Nagyjából összefoglalva ezek a szakirodalom biztos eredményei e baráti kör nőtagjairól. Vajmi kevés; nem egyszer még Váczy is téved, mert elfelejti, amit különben ő tud a legjobban, hogy Kazinczy folyton átírja s átcímezi verseit, s szándékosan is rejtegeti hősnőt — többnyire csak jóval az események után szalajtja ki, véletlenül, tollából az igazságot. (Váczy pl. a *Minnyihez*-ben Czenczi nevén Radvánszky Terézt érti, indokolatlanul, a *Lollim szája* c. fordítás első változatát, amely még Czenczihez szólt, nem veszi figyelembe, a verseket s a kassai szalonéletet alig hozza egymással kapcsolatba stb.).

Ezek a hölgyek jártak össze elsősorban gr. Törökék, Kazinczy főnöke családjának szalonjában s estélyein, de Szerencsyék, Bárczay Ferenc és Kácsándy László házában is. Megfordult ott Kazinczy Klára, Ferenc és László huga is. László különben jól ismerhette Kácsándyt, ha már 1785-ben (febr. 23.) lovat vásárol tőle. A László leveleiben s Ferenc verseiben meg emlékeiben visszatérő 5—6 női névhez a gavallérok neveit már bizonytalanabban fűzhetjük hozzá. Gr. Rédey Lajos, gr. Gyulay Ferenc nevén kívül említhető, hogy Kazinczynak egy 1803. okt. 24-éről való, kiadatlan levele Susinak Defour és Almásy János körüli megfoghatatlan lebesését panasolja Bárczaynak, aki e levél szavai szerint szintén pályázott Súsie birtokára, de tréfásan László is kapitánynévá tette volna. Ez az a társaság, melyben Kazinczy első irodalmi sikereit aratta, alighanem ez az elseje azoknak a szép társaságoknak, melyek nemcsak a „kedves és érzékeny s poétai képű szöllítéseknek” (Pály. eml. Abafi, 157. l.), hanem az idegen nyelven olvasott történetek és kifejezések magyarításának is örvendett, átvette azokat, hogy éljen velük. „Szép társaságoknak adott munká”-nak nevezi Kazinczy Bácsmegyeyjét, s nem ebben a „szép társaságban” élte-e át — saját vallomása szerint —

Czenczi miatt Bácsmegey gyötrelmeit? „Azoknak” — ti. a jó románoknak — „olvasások által a szóllás és magaviselet durvasága kedvesebb izlésre faragódjon” — írja Vitéz Imrének (89. aug. 23.), s e kívánsága, meg a bizonyító példalózás is a 16 esztendőös leánykával, aki ez esetben igazabban ítél az „erudícióval teljes kritikusról” — nem ebből a már magyarnyelvűség felé hajló „szép társaság”-ból tört-e fel önként s nem itt igazolódott-e először? Ha azt a hatást mérleljük, melyet irodalmias udvarló levelei — Klaniczay J. szerint — a Besztercebányán tartózkodó Radvánszky-lányokra tettek a Bácsmegey megjelenésekor, aligha tévedünk, ha az „innig gerührt”, „nahe der Entzückung” kifejezéseknek, meg az ilyen mondatoknak tartalmát: „Der balsamische-Rauch des ihnen gebrachten Opfers — der Schmeichelei — musste das verzärtelte Näschen eines Frauenzimmers stark und angenehm kitzeln. . .” az egész kis, kassai szalonéletben benne érezzük (89. ápr. 11. és jún. 8.).

A hízelgés, a csábítás e légkörének táplálója főleg a nők érzékenységéhez szóló, rokokó és szentimentális közt ingadozó irodalom volt, melyhez a Kácsándy és Radvánszky nővérek műveltségüknél fogva erősen vonzódtak. Kazinczy meg — az 1780 körüli szerelme után, mely először volt igazán irodalmi és szentimentális, de még korántsem előkelő, mert Steinmetz Ninonhoz, a kis német polgárlányhoz fűződött — most egyszerre azt a díszes társaságot látta maga előtt, amellyel eddig jobbadán csak könyveiben találkozott, a szinte irodalmi szépségű formákban élvezhető szerelem színhelyét, a minden érzékenységet ingerlő érzelmes és okos, ugyan túlnyomórészt német nyelvű, de magyar érzelmű nemesi társaságot. A vallomás, melyet 1789 augusztusában tesz szereleméről Vitéz Imrének, már e körbeli tapasztalatait összegezi: „szerelmet” (kér) „mely eped, kívánczik, sír, rettegve reményl, kívánságait beteljesedve, mégpedig gyakorta véletlenül beteljesedve látja, s hogy boldogságának birtokát annál állandóbbá tehesse, bennünket a legnemesebb tetteknek elkövetésére tüzel, s a legédesebb nyughatatlanságban, a legédesebb kínok között forgat”. S ez előkelő hölgyek, akikbe ő most szinte egyidejűleg szerelmes, nemcsak vonzódnak a modern érzelmességhez, hanem értői is az új irodalomnak; nemcsak beszélnek németül, franciául, hanem olvassák is, meg is beszélnek az idegen műveket, sőt, Süsire görögül is tud s Anakreont nagyon kedveli (illik is „lebdeseihez”), Radvánszky Teréz pedig eszményi jellem, aki hozzászól Kazinczy irodalmi terveire, meghallgatja irodalmi leveleit, maga is ír Gessner övegyének stb. Kazinczy ezt írja róla Gessnernek: . . .”Sie schuf sich meinen Kreis, und ist die Seele davon. . .” (94. júl. 21.). Süsire-vel a fent idézett vágyakból az epedést, sírást, rettegést, az édes nyughatatlanságot, Radvánszky Terézzel a nemes tettek elkövetésének érzelmét élte át, együtt kellett hát neki, nem beszélve arról, hogy házasodni igazán Polyxénnel akart, aki legfiatalabb volt, még serdülő széplány, 1788-ban a dámák között.

Az irodalomba beléleledkező érzelmes író-ember mohó vágyakozása az érzelmet „kultiváló” társaság, szalon, nőbarátság után, melyben kielégülhet, nem engedi meg neki, hogy *egy valaki* melletti kitartásával, vagyis *annak a körből való kiemeléssel* magát a kört, gyönyörűsége legfőbb színterét veszítse el. Ezért érthető az egyidőben több nő iránt érzett, azok egyénisége szerint csak többé kevésbé differenciálódó („tsak egy kis distinctiot keresel!” — írja László) szerelmi világa, melyet Széchy és néhány kollégája sem elfogadni, sem megérteni nem tudott. Ez a mindenkori több hölgy iránt táplált szenvedély gyakorlatilag, tehát az esetek lefolyását tekintve, azt is jelenti, hogy ez érzelm szüntelenül át is hullámszik, határt, formát, végleges (a többit kizáró) célpontot nem találván, az egyik nőről a másikra. Jellegzetes korai, magától Kazinczytól megírt esete az ily érzelm-átvitelnek az, melyet Cserey Miklóshoz szóló 1812. jún. 24-i levelében olvasunk. Azt a szenvedélyt, mely Süsire állhatatlansága miatt „a megőrlésig vitte”, egyik napról a másikra gróf Törökék szép és fiatal Tóni szobalányára „érezte” át, a piruló s úgy tetszik, Kazinczy *ézelmet* is viszonzni tudó lányra, akit persze hamarosan eltávolítottak közeléből. (Jellegzetes későbbi, igen hasonló esete a Maris szolgálóval, akit irodalmi páva-tollazatának teljes kinyitásával ejtett meg, talán nem is izgatott sexusának, mint az otromba, hipokrita Kazinczy rokonság ordította, hanem

csak annak az érzelmenek kiélése céljából, melyet a Batsányitól különösen kedvelt Sárosynénál nem tudott élvezni.) Általában nem érzéki vagy pusztán szublimált érzéki, szexuális kergetődzésről van itt szó, sokkal inkább egy az önrzelmességében is dőzsölő, saját érzelmi hajlékonyságát, beleérző képességét sokféle személyen próbáló, szenvedve élvező s ünneplő ember magatartásáról — mely persze igen-igen távol áll a ma is vallott romantikus „mélység”-től, extázistól, komorságtól s odaadástól. -

Ez a magába forduló, kizárólagos tárgyát nem lelő szerelmi-erotikus érzékenysége élete végéig él benne — csak letisztul, megneemesül, amikor már csak Sophie és Lotti közt polarizálódik, kettejük közt osztva meg öregedő szívét mindhalálig — s természetesen függ össze ismert és tőle is elismert *hiúságával*, mely azonban a legkevésbé sem jelent önzést, ego-centrizmust, nagy áldozatokra való képtelenséget.

Süsieről Tónira, Polyxénáról s Terézzről Jennyre (később Sárosynéről Marisra, Süsieről meg Lottira) harapódzott át, nyugtalanul, ez az érzelm s tért vissza csaknem mindig az előbbiekre. Nem ezt tanúsítja, ezt az elfogadott ambiguitást, *Minnihez* c. verse, egyidőben két nő (Minni és Czenczi) birtokához kötve boldogságát?

Ki sejtette kortársai közül, hogy ez a Süsie-énál jóval veszélyesebb „lebdésés” egy az érzelm kultuszát már szinte az irodalom síkjára emelő, nyugtalan „Sonderling” emberi s írói növekedéséhez tartozott hozzá? Senki, s értelme a mai irodalomtörténések előtt sem világos, nem is nagyon ügyeltek rá. Amit a kívülálló, de valamikor beavatott, s ezért a dolgot felfogni tudó ember elmondhatott erről a különc viselkedésről, azt László, az öccs írta le, persze miután ő maga kikerült az érzelmességnek e morbid légköréből, 1789. márc. 28-án: „Tudod-e te azt, kedves Ferencem, hogy a Te karaktered in puncto amoris még előtttem Titok. . . Én téged, mégpedig igen méltán, a gesztzek közé számítalak, és éppen azért nem tudom megmagyarázni, miért vagy az említett punctumban olyan *változó*. Én már egynehányat tudok, akik szíveden győzedelmeskedtek. A lüstigeektől természeted abba különbözik, hogy azoknál az utolsó objectum által az előbbienek egészen eltöröltetnek, aber du bleibst deinen immer Treu, és tsak egy kis distinctiót keresel, mint a többek között a Klári levelébe Jeanette iránt, aki felől azt írod, hogy olyan barátja vagy, mintha testvére volnál; ez egészen igaz-e, will nicht untersuchen. Az éjtszaka erről a materiáról igen sokat gondolkoztam, és utoljára azt találtam, hogy te igen szerencsés volnál, ha a világnak abban a részében születnél volna, amelybe több feleséget tartani szokás. . .”

* * *

Ezt a mélyen lelkébe ivódott s egyszerre több barátjának érzelmes vonzalmában — a szinte rájuk osztott szerepekben — élvezett irodalmias szerelemérzést, mely már eleve reflexív, eleve kevéssé spontán, (hisz a kétértelműség rejtőzködésre is készlet) hajlítja egyenest élet és irodalom határkűszöbére, amikor leírja. Mert *már most* külön figyelmet érdemel az életnek őnála szüntelen transzfigurálása irodalomná, sokszor szimbolikus értelmű átváltódása. Mintha minden mozdulata, élménye, érzelme azonnal valami irodalmi értékrendszerben helyeződne el s ettől kapná meg veretét. (E kis tanulmánynak nem célja ezt a lélektani-esztétikai kérdést általában elemezni, a monográfiában is alárendelt, bár nem lényegtelen szerepe lesz. Egy bizonyos, az egész életműből levonható ált. tanulságot mégis előre kell itt vennünk, mert egy későbbre kiérett, jellegzetes magatartásnak forrásához csak ez átfogó tanulság ismeretében juthatunk el — s e magatartás kialakulásának kezdete minden bizonnyal a kassai időszakra esik.)

Kezdetől fogva a mélyen magába zárt, teljesen áthasonított irodalmi élmények (emlékek?) szerint írta meg — legfőképp verseire áll ez, eredeti prózájára nem! — azokat a spontánul támadó és spontánnak vélt érzelmi eseteket, amelyek egy részéről utóbb — néha évek

múltán — ő maga fedezi fel s közli barátival riadtan, vagy tudatosítja baráti figyelmeztetésre, hogy — öntudatlanul is valamely minta érvényesült megírásukban (szándékán kívül). Saját érzelme módosítja, átalakítja, szinte mássá teszi az idegen mintát, de az átdereng verse mögött.

Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy élete eseteibe is majd mindig klasszikus mintaszerűséget érez vagy éreztet bele. Nem hamisan, nem tartalmatlanul. Ennek meg nem értése vezet félre egy-egy, Kazinczynál pedig nem kevésbé finnyás irodalmárunk ítéletét, mikor többnyire pózt vélt fölfedezni a többnyire nemes, tartalmas, erős gesztusokban. Az *élet* mintaszerűségére, a közönségességéből, primitívségből való felemelésére törekedni, de főleg e törekvés útjára nevelni aligha lehet a minták átélése, magunkba olvasztása nélkül. Kazinczy és kora, a forradalmár franciák s olaszok, ráadásul antik mintáik képébe, nevébe, mezébe is öltöznek. Amíg tartalom és szenvedély nem hiányzik az irodalmias álarcok mögül, nem szabad pózról beszélnünk, legfeljebb klasszicista gesztusokról, stilizálásról. — Amikor Kölcseyvel kerül szakításra a dolog, súlyánál s a szembenállás jellegénél fogva *Egmont* s *Oranien* vitáját érzi bele Kazinczy a magukéba; amikor az ifjabb Wesselényit és nevelőjét, a barátként kezelt Patakit látja felhaladni Széphalomra, *Carlost* és *Posát* képi meg előtte a jelenet; mikor hanyatló öregként a viruló Lottiba szerelmesedik s éli érzelmét pusztán levelekben, *Yorick*nak s *Elizának* nevezi magukat; s ami a legérdekesebb, az érdekeltek elfogadják ezeket az irodalmi neveket, élnek velük, adott helyzetben megérik hitelüket. Vagy póz lenne a halálfraszantság irodalmias gesztusa a vérbírák előtt — a *Je suis perdu!* felkiáltása —, vagy pózolás az agonizáló feleség testének fölölelése, mert — így állt vele valamikor a pap előtt?

Közismert, hogy Kazinczy egész alkotómunkája, az irodalmi s a szervező, az *élet* nemességének, polgári finomításának szolgálatában áll, e mű része a vágy is, hogy „a szóllás és magaviselet durvasága kedvesebb izlésre faragódjon”, ennek része a nyelvújítás, a levelezés — de (s erről alig esett szó az irodalmtörténetírásban) ennek eredménye, vagy velejárója az is, hogy *saját élete*, miközben éli azt, máris irodalmi jellegűvé válik, s az irodalom — megélelendő, az életben reprodukálódó, testet öltő jelentéssé. Így mindig mintha az élet és az irodalom határán mozogna, mintáihoz igazodásával mindig átszűri élményeit, összeszűkíti vénáját — s éppen ezért nyeri meg műve, mint *irodalmi* mű, mint az irodalmi tudatforma önállósítója lenyűgöző hatását korának jóformán minden írójára. az önála lényegesen nagyobb költőkre is.

Ennek a különben oly hamar céltudattossá váló folyamatnak letelején vagyunk, mikor Kazinczy 1786—88 között első, de egész életét végigkísérő szerelmeit éli át, már szinte születésükkor irodalomná kristályosítva érzéseit.

* * *

E nők maguk is táplálni tudták a Kazinczyban ekkor már erősen élő hajlamot az irodalmias transzfigurációra, legalább a Kazinczyval kötött viszonyaik kétértelműségét érezve s éreztetve — ez irodalmi légkörben — alkalmat adtak az érzelem elmaszkírozására, éppúgy, mint könnyű átvitelére az egyik személyről a másikra. De még erősebben segítette az életnek szinte szépirodalomként való élvezetét az a szorosabb társaságkötés, amely éppen 86—87-ben a szabadkőművesség kiágazásaként Besztercebányán (a Radvánszkyak egyik tartózkodási helyén) és Kassán jött létre. Grossingernek e Rózsa-Rendjét s ez említett Helyi-Rózsákat maga Váczy kielégítő részletességgel tárgyalja, most csak összefoglaljuk az adatokat s inkább csak a témánkkal kapcsolatos hatásukat vizsgáljuk meg.

László levelének ismert adata az a figyelmeztetés, melyet fivére útján gróf Törökék miskolci páholyának küld: Csernel öbester hallotta, hogy a miskolciak rosszul viselték magukat, „úgy hallatik, hogy ti a páholyban kritizáltátok volna az őfelsége parancsolatját”...

„a becsületek veszedelembé forog” (86. márc. 6.). Váczy s az idevágó szakirodalom (főleg Abafi) nem mondja meg, miféle ellentétbe kerültek az uralkodóval, csak tudomásul veszi a miskolci páholy megszűnését — Kazinczy maga egy 1787 jan. 20-i levelét már úgy írja alá, mint „gewesenes Mitglied der tugendhaften Cosmopol.” Lehet, hogy a miskolci iskolák átalakítása körüli problémák keltettek nyugtalanságot: Kazinczynak csak átmenetileg sikerült bevezetnie az új iskolarendszert, a miskolci egyház ellenállását néhány év múlva Debrecen felszítja, s noha ez már jelzett dátumunk utáni eset, előzményei 86—87 táján keresendők. Bármiként volt is, a páholy abbahagyta összejövetelét. Lehetetlen már most fel nem ismerni a kapcsolatot ennek és több más páholynek megszűnése és a Helyi Rózsáknak 87-ben való megalakulása között. Váczy nem veszi észre az összefüggést, legalábbis nem értékeli azt, pedig gr. Török Lajosnak mindkét szervezetben betöltött vezető szerepe is bizonyítja. Természetesen nincs szó arról, mintha a Rózsa-Rend a szabadkőműves páholyokat pótolná — ezeknek egy része a kormánysszékkal bíró nagyobb városokban fenn is maradt; az új rend pusztán azt jelenti, hogy a lassan nyomás alá kerülő szabadkőművesség más néven, más szabállyal igyekszik tovább tenyészni s híveket hódítani a nagyobb közönségből is.

E nagyobb közönség: a női nem.

A kassai és a beszercebányai Helyi Rózsa szervezetekben ugyanazokat a tagokat találjuk, mint Kazinczy kassai szalonjaiban: Törökéket, Bárczyékat, Szerencsyéket, vagyis Radvánszky Terézt is, aki Törökékkal s Kácsándy Zsuzsannával együtt a kassai Helyi Rózsának a tagja, természetesen Kazinczy oldalán, akinek rendi neve Fichtenbach Kálmán. Radvánszky Polixéna egyenest alapító tagja a beszercebányai Helyi Rózsának.

A szalonélet önmagában is irodalmias, csábító légkörét 87—88-ban tehát egy oly, a barátság és nemeslelkűség kultuszának élő, szinte arkádikus stilizált szervezetnek ténykedései telítik töményen irodalmiassá, amely — ellentétben a nők elől elzárkózó szabadkőművességgel — egyenest a hölgyeket állítja előtérbe (a beszercebányai Helyi Rózsa pl. Radvánszky Lajosné elnöklete alatt alakult meg.) A tagok — ők a „virágok” — az összejöveteleken — ezek a „séták” — főleg érzelmes önműveléssel foglalkoznak, hölgyek számára irt német folyóiratokból olvasnak fel, mint pl. az 1788 ápr. 17-én Törökéknél tartott „sétán” a házi élet örömeiről — Kazinczy itt pillantja meg először Polyxénát s lesz belé nemsokára szerelmes. A légkör fojtottságában, az irodalmi szerepekbe bújkálásban, a Czidlik, Blidlik, Czenczik, Fichtenbach Kálmánok elpalástolt, s épp ezért másra is oly könnyen átvihető, egyre kétértelműbbé váló erotikájából élvezhető élet már első pillanataiban is irodalomnak érzik — így érzi, mindenki másnál mélyebben Kazinczy.

Bizonyára ezekre a női szalonokkal összefonódó Helyi Rózsákra gondolt vissza akkor, amikor furcsa, kifejezetten az Arcadia nyomában járó, de annál morbidabb akadémiai tervzetét elküldötte hg. Batthyány-Strattmann Alajosnak (1791. jan. 7.). E mindmáig ismeretlen levelét, mely részletes akadémiai tervzetet tartalmaz, Iványi Béla fedezte fel, s a levelezés pótkötetében jelenik meg. „A római Arcadiai Társaságnak példája szerint” akar „egy Magyar Arcadiát támasztani”, igen ügyelve a pásztori allegóriára, melyet az eredeti Arcadiaéval vetekvő finomkodással fejt ki (a Magyar Tudományos Akadémia neve: Magyar Liget Pásztorai, ennek megfelelően lenne „főpásztor”, „alpásztorai”, „legelői” — így hívnák az akadémikusokat —, „segítői”, „mulatói” stb.). E finomkodásra a nevek tanúsága szerint is inkább Gessner ihlette őt saját gyakorlatából, mint az Arcadia eredeti diplomája s szabályzata, s bizonyos, hogy egy szállal legalább a kassai szalonélet és Helyi Rózsák gyönyörűségeihez kapcsolható vissza. Gessner, a kassai szalonélet, a Helyi Rózsák irodalmias, érzelmes, arkádikus légköre alakította ki Kazinczyban azt a kedély- és érzelmvilágot, amelynek egyenes következménye ez a tervzet; e belső fejlődési folyamat híján hiába került volna kezébe az Arcadia törvénykönyve: eldobta volna.

S még valami: az az előírása, mely szerint „az öszvegyülések sohase tartattassanak asszony nélkül”, azért, „hogy kőművesi lózsiknak ne tartassanak gyűléseink. Ugyane miatt

mindég nappal kell tartatni azoknak, és soha sem békócsolt ajtókkal” talán szintén a Helyi Rózsáknak a szabadkőművesség merevebb, férfiakra épített rendszerét felbontó, kellemesebb s ugyanakkor arkadikusan irodalmi gyakorlatában, erre való emlékezésében gyökerezik.

A legdöntőbb bizonyíték azonban arra, hogy az élet tényeibe ülteti bele, viszi át az irodalmat, és az irodalomba, a még oly sápadt, még oly másodlagos és közvetett, élményileg üres irodalomba is, mint a fordítás, spontán élményeit vetíti át s éli bennük újjá — néhány jelentős műve.

Ki gondolná, hogy a *Bácsmegyey* nemcsak egy hitvány eredetinek jeles fordítása, nemcsak egy ízlés és stílusprogram viszonylag tudatos szolgálata, hanem — jellegzetesen kazinczyánus — énkifejezés is? Hogy udvarlás is, mellyel köréhez s főleg a Terézekhez s Súsiehez szól? A szakirodalom nem figyelt fel e vonásaira, pedig ezek Kazinczy alkotó módszeréhez, élmény- s irodalomfelfogásához jelentős adalékok nyújtanak.

A szövegen keveset változtathatott, az eredetét követte, még ha itt-ott rövidített-toldott is rajta. Az idegen történet nyilvánvalóan nem Kazinczynak s barátnőinek helyzetét fejezi ki, a fordítás is csak a hangulati átköltés révén éreztetett meg valamit írónk akkori érzelmi világából. A történettel csak távoli allúziót tehetett önmagára s baráti körére. De a magyarítással, a helyek, időpontok és nevek újjáalakításával kitűnő lehetőségeket teremtett találó célzásokra. S ha e célzások, kölcsönös összefüggésük révén, egymást is erősítik, alap-talan-e arra következtetnünk, hogy — amennyire a kötött szöveg engedte — érzelmeinek kassai álarcosbálját Kazinczy a *Bácsmegyey*-be is átjátszotta, önmagát, az idézett vers szerint különben Bácsmegyeyként szenvedőt, Bácsmegyeyben, Súsiet (Czenczit) Mantziban, Terézt Terézben élve át.

E feltételezés vakmerőnek látszik. Mégis: nem tekinthető véletlennek, hogy az eredeti szöveg idegen neveit éppen azokra a magyar nevekre változtatta át, melyeket a 89-es kiadásban olvasunk. Minából Klárit csinált, Charlotteból Terézt, Sophie W.-t Surányi Mantzira változtatta és Adolf helyébe Bácsmegyeyt írt.

Klári Bácsmegyeynek húga, de Kazinczy húga is Klári, aki szintén a kassai körhöz tartozott és 1788 nyarán ment férjhez Kazinczy egyik barátjához (Kraynik Józsefhez), mint a Bácsmegyeyben Marosyhoz, a jóbaráthoz.

Teréznek nevén kívül különösen nemes jelleme és históriájának hangulata vall arra, hogy e névváltoztatásban Kazinczyt Radvánszky Teréz iránti érzelmei vezették, (még akkor is, ha a történetben, a valósággal ellentétesen Teréz eped reménytelenül Bácsmegyey után).

Abba a Mantziba pedig, akiről Váczy — akaratan kívül Súsie jellemére is találóan — ezt írja: „Mantzi jelleme érthetetlen, aki nem tudni mi okból lesz hűtelen kedveséhez” (221. l.) véleményem szerint Súsie „megfoghatatlan” alakját képzelte bele, s ezt a csak beavatottak számára érthető Mantzi névvel akarta kifejezni.

Már volt szó arról, hogy a versek Czenczije bizonyosan Kácsándy Súsiet jelenti. Egyik levelében így vall erről a névről, általában névadásairól: „Czenczi nomen factum, prouti Lyda, vel Laura. Klopstock a maga kedvesét Csidlinek nevezi. Én ezen szó szerzése alatt a kedves Cz, cz hangra figyelmezttem. Más helyeken Lili vagy Lilla névvel élek” (Arankához, 89. aug. 13). Hol él a Lili, Lilla névvel? Ez a „más helyeken” nem feltétlenül jelenti azt, hogy a „Czenczi helyett” — de igen valószínű. Erre több tény mutat. A *Boldog bolondskodás* című (későbbi kiadásokban *Bor mellett, A kor örömei* stb.) 1788 nyarán szerzett anakreoni bordala aligha íródhatott máshoz, mint Súsiehez, aki iránt ez idő tájt (l. az 1812-i levél tanúságát) érezte a legkínzóbb szerelmet. Két egészen korai, 90 előtti változatában *Lili* ill. Manci a vers kérelt személye. Ez tehát arra mutat, hogy Czenczi helyett használja a Lilit és a Mantzit is — Súsie rejtett megnevezésére. Ugyanezt bizonyítja *A Lillám szája* c. fordítása is Secundusból (l. Rádayhoz, 1788. szept. 27.), mely 1788 tavaszán készült, s amelynek, világos célzással, eredetileg a *Czenczim szája* címet adta, megint csak Czenczivel egyenlő Súsiere célozva ezzel (az Orpheusban). A vers legelső változatában előforduló Lilla, Lili tehát Czenczit, vagyis

Süsiét jelenti. Van egy másik, érdekes, indirekt bizonyíték is arra, hogy a Lilin, Lillán Czenczit értette: az, hogy 1810 után minden versét, melyet egykor Süsiehez írt, Lolli, (Süsie lánya, Gyulay Lotti) nevére írta át, mintegy szelíd bosszút is állva az anyán, aki hűtlen lett hozzá. Így a Czenczihez és Lilihez, Lillához írt verseket utólag mind, következetesen Lolli nevére javította át. A *Poétai berekben* (1813) ezek már így szerepelnek, a Czidli, Blidli, Minnyi nevek ugyanakkor változatlanok maradtak — mögöttük nem Süsie személye állt.

Mindezzel talán sikerült nagyjából bebizonyítanom, hogy a levélnek az a kijelentése, hogy Czenczi mellett más helyeken Lili vagy Lilla névvel él, a hozzájuk szóló versek tanúsága szerint a behelyettesíthetőségre is céloz, arra, hogy a Czenczi, Lili, Lilla nevek mögött egy személy keresendő: Süsie.

A Mancsi név pedig csak *egyszer* fordul elő, éspedig a Lili helyébe tett változatként (a *Boldog bolondoskodásban*). Előfordulása időben jó fél esztendővel a Bácsmegyey megjelenése elé esik, s a mondottak szerint minden esetre Süsire céloz vele, de nem tudni, önálló „nomen factum”-e vagy már a Bácsmegyey Mantzi nevének áttétele a versbe. Mindegy: eléggé bizonyos, hogy a Bácsmegyey Mantzijának érzelmes históriájánál közvetlenebb módon is Mantzi nevével jelölte meg versében vágyai tárgyát, az állhatatlan Süsiet.

Végül Bácsmegyey sorsában némileg az önmagáét érezte át. A névről még nem tudom, rejt-e magában valami célzást. Annyi bizonyos, hogy a Rózsa Rendi nevén Fichtenbach Kálmánnak, az akadémiai tervezetében — az arkádiai álnevesség szerint — Bozsvai Aladárnak, folyóiratában Széphalmy Vintzének mondott Kazinczy könnyen hajlott arra, hogy idegen, sugalló név alá rejtsé személyét. — Itt a helye idéznem a Döme Károlyhoz írt epizoda egy részét is. Eredeti címe: „Mede Pálnak” (ez Döme álneve!) „a Bácsmegyey leveleivel, Kassán 1790, Vízöntő havának 1-én”. Levelében figyelmezteti Dömét a versre, amit a Bácsmegyeynek neki küldött példányába írt be, s ebben azt olvassuk:

.....
Én nem kerülöm a rabláncokat,
Amellyeket rám füze Czenczije,
S mindazt szenyvedtem, amit Bácsmegyeyem
Ínséges örvényjében szenvedett.

stb. (l. 1790. jan. 1.)

De ez végre is tekinthető volna szerelme költői hasonlításának is. — Csakhogy Adolf-Bácsmegyey élményeibe Kazinczy éppen az idegen szöveg átalakításával ill. megtoldásával a sajátjai szerint iktat be új vonásokat. Itt van pl. ismert vallomása arról (Radvánszky Terézhez s Polyxénához, 1799. jún. 16.), hogy örökké szent neki a: „június 12-e, midőn Czidlit először láttam”. (Később sem feledkezik meg a neki szent, nagy napokról, kiszabadulása, házasságkötése, Kis Jánossal való barátság-kötése, egy-egy szerelme dátumait évről évre megüli, emlegeti). Véletlen volna tehát, hogy Bácsmegyey, a fordítás hőse, június 13-án ír először Terézszel való megismerkedéséről, Teréz lelkének nemességéről? — S ha ez véletlen volna is, semmi esetre sem véletlen az, hogy Bácsmegyey május 22-én a bécsi Belvedereben Correggio szerelme s Van Dyck és Rembrandt portréi előtt tölti idejét. Heinrich G., aki a Bácsmegyeyt összevetette az eredetivel, azt írja, hogy ez a levél „nagyobb részében Kazinczy todaléka”. A *Pályám emlékezetében* (Abafi kiad. 34—35. l.) olvasni első bécsi útjának (1777) művészi élményeiről, amelyeket akkor még a németalföldi festők váltottak ki elsősorban; itt éppen úgy, mint a *Bácsmegyeyben* Van Dyckot emeli ki, s megemlíti Correggio Jo-ját is (melyről később verset is írt; mellékesen: az is jellemző, hogy az 1814-i kiadásban Bácsmegyeyt — Kazinczy megváltozott, teljesen klasszicista ízlésének megfelelően — nemcsak Correggio Io-ja ragadja magán kívül, hanem a vatikáni Apollo, a Medici Venus, Psyche stb. — míg a németalföldiek teljesen elmaradnak). — Hasonló retusálásokat abból a célból, hogy Bácsmegyey légköre, érzelmei, élményei Kazinczyhoz s kassai köréhez kerüljenek felismerhető közelbe, még bizo-

nyára találunk, ha módunk volna hozzáférni az Adolfs gesammelte Briefe 1778-i lipcei kiadásához. Utoljára még egy kalandosnak tetsző összefüggés lehetőségét vetném fel egy udvarló vers és a *Bácsmegyey* helynevei között. Ismert szép verse Kazinczynak *Keresztes Bálint* álságosan archaizáló dala kedveséhez, *Tornai Margiához*, mely egy Horváth Ádámmal írt episztolának részeként készült 1789-ben. Ami itt egy pillanatra feltűnik, az a *Torna* helység kiemelése, ahová a vitéz, ottélt szerelméhez visszavágyik — és ahol a románban Teréz és Bácsmegyey szomorú története játszik. Keresztes vitézről van szó, ezért neve Keresztes Bálint. De e név mint személynév is szerepel (*Keresztes*) a Bácsmegyeyben — Keresztesen Kazinczy többször megfordult — a *tornai* Teréztől való búcsúzás tartalmazó levélrészlet dátuma előtt áll (104. l.). Kazinczy 1779-ben a tornai uradalom fiskálisánál, Milecz Sámuelnél patvaristáskodott. Tornáról írja már Toldy is, monográfiájában: „A szép vidék oly kedves emlékezetet hagyta benne, hogy utóbb midőn Bácsmegyeyéjé dolgozó, némely scénát ide tevé által” (32. l.). További bizonyításra szorul, nem rejt-e magában a történet magyar lokalizálása konkrétabb célzást is.

De akár mellőzve is ezt az utóbbi, inkább csak kuriózumként említett esetet, meggyőzőek-e előbbi adataink ateinketben, hogy az Adolfs Briefe magyarításába Kazinczy a kassai szalonok érzelmes hőseinek gesztusait, helyenként légkörét, s rájuk tehető célzásait vitte be, hely és személynévek, időpontok, adatok megváltoztatásával ill. átköltésével érezve s éreztetve bele magyarításába azt, ami teljességgel hiányzott Adolf eredeti leveleiből?

Ha kimutathatók, hogy ezeket a *Bácsmegyeyre* vonatkozólag igen különböző értékű érveimet az írónak maga vallotta szándéka és gyakorlata is megerősíti, növelhetnénk adataink hitelét. Szerencsére van egy biztos fogódzónk ahhoz, hogy kimondhassuk: Kazinczyt már korábban, a *Bácsmegyey* befejezése előtt is (tehát 1784—88 között is) izgatta a maga helyzetének, érzelmi problémáinak átvitele az idegenből készült fordításba. Először a *Szegevári*-ba, *Siegwart*-fordításába próbálta áttenni a maga életének hőlyeit: így lett a *Siegwart* egyik német hősnőjéből — *Susi*, a másiktól, Fischer Marianneból pedig — *Teréz*. „S az epizódák hazai történetekből vannak véve” — fűzi hozzá ez előbbi tények kijelentéséhez a *Bácsmegyey Jelentésében*, igazolva azt, hogy betoldásaival, változtatásaival életéhez közelálló, eredeti anyagot kívánt áttenni az idegen történetbe. Hogy ez, mily mértékben sikerült neki, nem tudjuk, *Szegeváriját* megsemmisítette. — Természetesen minden magyarítás-sajátos magyar életanyagot vitt át az idegen eredetibe: de Kazinczy a *Szegevári* és a *Bácsmegyey* együttes tanúsága szerint saját érzelmi életének s környezetének kérdéseit, ill. a rájuk vonatkozó célzásokat vetítette bele magyarításaiba.

Az eddigi bizonyító anyag éppen csak feltárja az élet és irodalom sajátságos, Kazinczyre érezte quiproquo-inak meglétét, részletes elemzésre nem elegendő.

Van azonban két oly irodalmi szövegünk is, mely egyenest kétségeket támaszt afelől, vajon hol húzható meg a határ spontán élmény és irodalom között? Az egyik Kazinczynak egyetlen fennmaradt levele Kácsándy Zsuzsannához (diszkrét tárgyú leveleit, írta vagy kapta legyen, legnagyobb részt megsemmisítette) 1787 szept. 3-áról (l. Kaz. lev. XXII. 17—19. l.), a másik a Jennyvel és Bárczayval fenntartott viszonyainak Goethe Stellájával való jellemzése, „felemelése” az irodalom szférájába, amit ennek ajánlása és a levelekbeli hivatkozások nyomatékosan bizonyítanak.

Ez utóbbi még bő tárgyalásra szorul később, amikor — felesége és Lotti közt — ő maga lesz Fernandó-vá, vagyis két nő közt osztakozó szeretővé. Ezért most e második esetről rövidebben szólok. Az előbbi azonban részletes elemzést igényel.

A Süsiehez írt levél Kazinczynak Kácsándy Teréztől (?) vett búcsúját írja le. Németül szól, a végén töredékes, az író elragadtatottsága miatt nagyon homályos. Úgy tetszik, hogy Kazinczyban a másik Kácsándy lány elutazása — éppen férjhez ment Rédeyhez — szerelmes kinná gerjeszti az érzelmi elfogódottságot, s ez remegteti meg most szívét, ezt önti ki fájdalommal.

Ugyancsak búcsúvételről szól Bácsmegeyeynek Marosyhoz Keresztesen, július 15-én (1789. kiad. 104—111. l.) írt levele. Itt Bácsmegeyey utazik el, és Teréz nyilvánítja ki szerelmes elfogultságát. A helyzetek tehát csak a személyek felcserélésével fedik egymást, így azonban szinte tökéletesen. A német nyelvű levél mintha csak a *Bácsmegeyeynek* e fejezetét írná át, a Bácsmegeyey e hosszú levelének magva pedig mintha a levélben kifejezett élmény volna. Állítsuk egymás mellé a két szöveget.

Már ma bővebben írhatok néked, s azt beszéllem el, mint vettem búcsút Theréztől. Ő kiment vólt valahová. Elbúcsúztam az öreg gróftól, s a kertbe akartam lemenni, míg Theréz hazajön, s egyszerre hallám, hogy az udvaron az eránt tudakozódik, kié s mit akar az a kotsi?...

Az istenért, Bácsmegeyey! mondá elhalványodott képpel, melyen én szánakozást, a legszívesebb barátságot, s az elszakadás rettegését láttam, — mit csinál? — nem vólt annyi erőm, hogy rá feleljek. Az a gondolat, hogy talám szeret, úgy lobbant fel előttem, mint valami láng a setétben, s megint eltűnt.

De mindég igazabbá... kinzóbbá, győtrőbbé is lett, midőn a palotába mentünk fel; ő a fortepiano mellé ült...

(Most a magyarban az alkony s a zongorajáték leírása, hatásának ecsetelése következik.)

... s mit hágy nékem emlékezetül? Teréz! forró igaz barátságomat!... Egynehány könnyet töröltt ki szemiből, s ismét így szólla: ... ne tagadjon meg töllem egy kérést, melynek bételjesítésétől nékem oly sok függ, — küldje meg nékem a képét. — Elijedtem... de ki állhatott volna ellent annak a tekintetnek, amelylyel azt töllem kérte? — kikrestem azt a portraimetet, melyet számodra festettem... Így csókolja a jámbor szarándok az elibe tartott ereklyéjét valamely mártírnak, mint Theréz az én Portraimetem...

...Szívem teli vólt, s mégse találhattam semmi expressziót... megszorítottam kezét. Már hallottuk a Gróf kopogását. Az elszakadás rettentése elfoglalt egészen. Nem bírtam magammal, s általöleltem őtet. Eltűzesedett ajaki csókolva szorultak ajakimhoz. — Menj, monda, menj most; ez a szempillantás örökre öszvekött veled...

Akár arról számol be Kazinczy Kácsándy Süsienek, hogy nénjétől, akár arról, hogy Radvánszky Teréztől vett búcsút, bizonyos, hogy az előadott búcsúzás helyzetei az egykorú szentimentális konvenciókat meghaladó módon egyeznek meg a két szövegben (leszámítva a német levélből hiányzó alkonyi s zongorajátékos jelenetet). A mozzanatok egymásra következőzése természetesen nem szöveghű, de értelmileg, a magatartást, a gesztust illetőleg teljesen megegyező. Az első: a tudósítás szándéka. A második: a váratlan rátalálás otthon Terézre, holott erre nem mert számítani. A harmadik: Teréz szemrehányó fellépése, a magyarban szavakkal is, a németben csak mozdulattal. A hatás ugyanaz. A negyedik: noha el kellett volna már menni, a fiatalok együtt maradtak. Az ötödik: a portré kérése (Teréz részéről

... Auch ich will Ihnen etwas erzählen, etwas was mir noch immer vor den Augen schwebt. Als Sie weg waren, ging ich abends zu Ihre Tante. Zum Unglück war der Graf mit unserer Theresa schon zu Haus.

Sie machte etliche Schritte vor meiner mit dem schwarzen Schlepp, und das Trauende sass ihr im Aug, so dass ich keine Mühe hatte, das alles zu fühlen, wass Ihre Seele litt. Ich schlug die Augen nieder, und wagte Sie nicht anzublicken.

Bald darauf nahm der Graf Abschied. Ich ging auch, obwohl die Tante uns zu bleiben nötigte.

(Megfelelője a német szövegben nincs.)

Wir nahmen das Bild ihrer Schwester, welches in ihrem Zimmer war, nach Haus. Da durfte ich endlich der Theresa die Hand küssen. — O Süsie, wüssten Sie es, was ich dabey fühlte? Ich war wie zum Himmel geflogen, und nur das weiss ich, dass mein Gesicht brannte. — *Ich habe ... das letzte Lebewohl* ... sagt (itt töredékes a szöveg!) ... Abend ... darauf: *von der Theresa*.

Was ich darauf antwortete, weiss ich nicht, denn ich wahr nicht mehr bey mir.

Nur das weiss ich, dass mich der Graf weg-rufen musste.

Ich wahr schon auf der Stiege, als die Theresa das Bild noch sehen wollte, und uns nachlief. — Ich gab es Ihr. Sie sah es starr an, wandte das Gesicht weg, und gieng. — Meine Seele bebt wie vor Gott. — Den anderen Tag sah ich sie wegfahren, und betete Segen auf sie herab.

(Ettől fogva a német szöveg csonka, kibogozhatatlan.)

a magyarban, Kazinczy részéről a németben). A hatodik : a kép csókolása s a búcsú a magyarban, a kéz csókolása s a portré elvitele s a búcsú a németben. A hetedik : az elfogódottság, nem találnak értelmes szavakat az elváláskor. A nyolcadik : a gróf elhívja hősünket. A kilencedik : a képre bámuló merevség búcsúpillantása a németben, a csók a magyarban — itt van bizonyos fokú affektív eltérés.

A 7—8 mozzanatában erősen megegyező két jelenetről, melyet Kazinczy különben kb. egyidőben írt meg, aligha lehet kimutatni, melyik előzte volna meg a másikat : az életet tükröző elragadtatott levél-e a románbeli jelenetet, vagy a román szubjektive „feljavított” érzelmessége-e a levelet ? A kettő egyezése világosan bizonyítja, hogy Kazinczy életművében szinte egybefolyik az élet spontaneitása és az irodalom reflexív jellege, életébe irodalmi minták szigorát érzi bele, mint ahogy korai fordításaiba nyilván gátlás nélkül vetítette át saját életének légkörét is, ezt kifejező hangulati elemeit. Az az egyensúly, melyet így teremtett meg élet és irodalom közt, kétségtelenül labilis, veszélyes volt, — a póz, az üres gesztus közelében járt. Az 1810-es évek körül lassan fel is adja ezt az érzelmi és műfaji guiproquot, élmény és mű, élet és irodalom — nem utolsó sorban a nyelvújítás harcaiban — elhatárolódnak egymástól, ekkor már nem főművekben, hanem kifejezetten a szerelmes számára írt versekben — a mű perifériáján jelennek meg erotikus ambíciói, elszigetelődvén életfeladatának legfőbb kérdéseitől. Gessner, *Szegvári*, *Bácsmegey* idején ezek az erotikus ambíciók táplálták a főműveket is, és ekkor barátnői — az ambíciók célpontjai — elmaradtak mellőle; mihielyt e szerelmes érzelmvilágát nem vegyíti teljesen össze az irodalommal, az imádott nő is megmarad neki — ezt bizonyítja az a még mindig eléggé irodalmi légkörű, megkapó, morbid szerelmes viszony, mely Kazinczy és Lotti között húsz éven át állt fenn (1809—1829) az öregember rabságába ejtve a kezdetben csak kacérkodó széplányt. (Ennek életrajzi, lélektani s irodalomtörténeti jelentőségéről e tanulmány második részében lesz szó).

Már ebben az élete utolsó két évtizedében kibontakozó érzelmes-szerelmes barátság időszakára esik *Stella* lényeges átdolgozása s a küzdelem ez erkölcstelennek tartott dráma megjelentetéséért. A *Stella* első változatában (s Kazinczy ezt ismerte s fordította le) a két nő, Cecilia és Stella, háborgásukat leküzdvé osztozik meg Fernando kalandor szívében, aki így mindkét nőt magáénak tarthatja meg. Nem véletlenül vette elő Kazinczy az 1810-es évek legelején ezt a régi magyaritását (mellyel különben mindig elégedetlen volt) : a felesége iránti hűségének sűrű kijelentései mögött az az ugyancsak kifejezett, mély nyugtalansága húzódik meg, melyet Gyulay Lotti iránti szenvedélye kelt szívében, s amely nyugtalansága anná nagyobb, mennél inkább ragaszkodik mindkét nő bírásához : testileg-erkölcsileg Sophiehoz, a szépség s az emlék kultuszává átszellemült, néha igen érzéki erotikával Lottihöz, aki — Süsienek, özv. gr. Gyulay Ferencnének hozzá igen hasonló leánya. E komplikált szerelmi háromszögben saját legbensőbb érzései kivetítőjének, felülmúlhatatlan igazolójának érezhette Goethe drámáját.

Ebbe már akkor is, amikor a 80-as évek végén először fordította le, egy sajátos szerelmi hármasság problémáit érezte bele, az ő, Bárczay Ferenc és Jenny közt szövődő viszony nyugtalanító érzelmeit. Kis Jánosnak 1794 márc. 4-én (másoknak is) megírja, hogy : „Stellám abaújvári szolgabíró Bárczay Ferenc úrnak van dedikálva. Ez a szegény barátom éppen úgy járt, mint Stellában Cecilia. Ceciliát szerette Fernandó, de az állhatatlan Fernandó Ceciliát elhagyá s Stellát kezdé szeretni. Azonban szerette Ceciliát is, Stellát is. Ez vala az én szegény barátom sorsa. Jenny ötet is szerette, de más is.” A *Stella* egy példányát (1794-i kiadás) így ajánlja Bárczay Ferencnek : „A Jenny barátjának és az enyémmek.

Még mindég sirsz, még mindég hullnak
Kebledbe néma könyveid :
Vedd ezt, barátom, s megtárgulak
Egy kis korig gyötrelmeid —”

Vagyis a goethei dráma rájuk illő tanulságával próbálja vigasztalni kesergő barátját. 1824-ben *Uj lánc* című bájos ritornelljében idézi fel ezt a régi esetet, a kétértelműségek, a quiproquóknak laza moráljára is célozva :

Ő mást szeret, mást én is, s lángolással
Mind ő, mind én ....

.....

Én Anikóért, ég ő Bandijáért.
Küzdünk ; de oh, ki küzdjön Ámor ellen ?
S bukdosgatunk, s ki tudja mint s miért ?

Ez utolsó sorok sejtetik az új lánc, vagyis a Lotti iránti szenvedély melankólikus érzelmi hatását.

Amikor a 10-es években újból, megfrissítve (s akkori szerelme hangulatához alakítva) akarta kiadni a *Stellát*, elébe egy komoly, szép, mentegető verset bocsátott — a „nem gonosz, de gyöngye vétkes”-ről, így is erre célozva : a „Ceciliát szerette Fernando, de az állhatatlan Fernando Stellát kezdé szeretni. Azonban szerette Ceciliát is, Stellát is” mondatába csak a Sophie, Ferenc és Lotti neveket kell behelyettesíteni, hogy e mondat az ő legbensőségesebb érzelmi históriájának pontos definícióját nyújtsa, Goethe szövegének leplében.

A búcsúnak Kazinczy levelében és a Bácsmegyeyben olvasható megformálása, valamint a saját szerelmi háromszögnek beleérzése a *Stellá*ba kézzelfoghatóan tárja elénk az élete eseményeit irodalmi mintákba átérző Kazinczy sajátos érzékenységét, életének szüntelenül irodalomává avatását.